

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМІНТЕГРОВАНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ РОЗВИТКУ
У СИСТЕМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИINTEGRITY OF SOCIAL-ECONOMIC IMPERATIVES OF THE DEVELOPMENT
IN A SYSTEM OF NATIONAL ECONOMIC SAFETY

З урахуванням положень теорії складних систем обґрунтовано, що сталий розвиток суспільства неможливий без забезпечення економічної безпеки території, регіону, держави. Економічна безпека ґрунтується на чітко визначених імперативах, що є сукупністю вимог до соціальних відносин і взаємодій у суспільстві. Імперативи визначають принципи його функціонування, здатність до трансформації, еволюції, прискорення чи зміни вектору розвитку. Виокремлено основні економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні імперативи розвитку суспільства. Визначено, що в контексті реформи децентралізації влади в Україні економічна безпека територій набуває особливої ваги для забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, соціально-екологічний імператив, сталий розвиток, соціо-еколого-економічна система, децентралізація влади.

На основе теории сложных систем обосновано, что устойчивое развитие общества невозможно без обеспечения экономической безопасности территории, региона, государства. Экономическая безопасность основывается на четких определенных императивах, которые являются совокупностью требований к социальным отношениям и взаимодействиям в обществе. Императивы определяют принципы его функционирования, способность к трансформации, эволюции, ускорению или смены

вектора развития. Выделены основные экономические, социальные, экологические, гуманитарные императивы развития общества. Сделано вывод, что в контексте реформы децентрализации власти в Украине экономическая безопасность территорий приобретает особое значения для обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, социально-экологический императив, устойчивое развитие, соціо-еколого-экономическая система, децентрализация власти.

Theses of complex systems' theory are considered to show that the sustainable development of a society is doubtful if economic safety of a territory, a region, and a state is not provided. Economic safety is based on well defined imperatives which are a number of requirements for social relations and interactions in a society. Imperatives set principles of its functioning, ability to be transformed, evolved, speeded up or turned a vector aside. Key economic, social, environmental, and humanitarian imperatives of a society's development are listed and discovered. It is pointed out that under decentralization of power reform in Ukraine economic safety of territories becomes of high importance for the national safety provision.

Key words: economic safety, social-ecological imperative, sustainable development, social-ecological-economic system, decentralization of power.

УДК 330.1:332.142

Ільїна М.В.

к.соц.н., с.н.с.

Інститут економіки
природокористування та сталого
розвитку

Національної академії наук України

Шпильова Ю.Б.

к.е.н., с.н.с.

Інститут економіки
природокористування та сталого
розвитку

Національної академії наук України

Постановка проблеми. Враховуючи основні положення теорії складних систем, взаємозалежні відносини у суспільстві опосередковані взаємодією людини з природним середовищем існування. Суспільство є складною відкритою системою, яка обмінюється ресурсами й інформацією з іншими системами (територіями, інституціями) та постійно створює нові структури і порядок. Сталий розвиток суспільства є неможливим без забезпечення економічної безпеки території, регіону, держави. У свою чергу економічна безпека ґрунтується на чітко визначених імперативах, виконання яких необхідне для підтримання стійкості соціо-еколого-економічної системи. Імперативи є сукупністю вимог до соціальних відносин і взаємодій у суспільстві, визначають принципи його функціонування, здатність до трансформації, еволюції, прискорення чи зміни вектору розвитку.

Постановка завдання. В економічній науці і офіційних документах досі бракує узгодженості щодо сутності та змісту поняття економічної безпеки, що пояснюється його місткістю та широким застосуванням. Недостатньо вивченим є зв'язок економічної безпеки з панівними у суспільстві ціннісними установками та моральними настановами, які відображають соціальні, економічні та імперативи розвитку, а також вплив імперативів на економічну безпеку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна безпека є синтетичною категорією, яка тісно пов'язана з поняттями економічної незалежності й залежності, стабільності і вразливості, економічного суверенітету і тиску (Мунтіян В. [1, с. 351]). Економічна безпека – це не лише захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів, розви-

тку вітчизняної економіки, підтримання соціально-політичної стабільності у суспільстві [1, с. 352]. У науковій літературі існує велика кількість визначень економічної безпеки. Найчастіше її визначають, як стан економіки країни, який, по-перше, є достатнім для забезпечення поточного стану держави, її незалежного від зовнішнього тиску політичного і соціально-економічного розвитку. По-друге, це стан економіки, здатний підтримувати рівень легальних доходів громадян, забезпечувати абсолютній його більшості гідний рівень життя.

Загальні основи поняття економічної безпеки закладено у працях М. Вальраса, Дж. Кейнса, Ф. Ліста, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, А. Сміта, які містять важливі теоретичні положення щодо узгодження інтересів різних суб'єктів господарювання, джерел конфліктів і загроз, способів стабілізації господарського розвитку та підтримання економічної рівноваги. У 1960-х роках економічна безпека опинилася в центрі уваги дослідників Римського клубу (М. Месарович, Д. Мідоуз, А. Печчеї та ін.), які зробили акцент на екологічному аспекті її забезпечення, а також на розв'язанні конфлікту між бідними і багатими країнами.

Далі відокремилася декілька відносно самостійних напрямів дослідження економічної безпеки. Так теорія катастроф сконцентрувалася на аналізі фундаментальних загроз суспільному розвитку й обґрунтуванні способів виходу з кризи, а також на пізнанні механізмів катастроф соціального характеру (І. Зіман, Е. Ласло, Т. Оліва). у межах теорії ризиків аналізують, класифікують та досліджують різноманітні наслідки ризиків, пов'язаних із суспільним життям та господарством (Р. Дембо, Дж. Кларк, Ф. Найт). В основі теорії конфліктів лежать уявлення про формування, розвиток і розв'язання конфліктів між індивідами, групами, організаціями, структурами влади (Дж. Бертон, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, А. Дмитрієв, Т. Парсонс). Теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру націлена на пошук внутрішніх ресурсів виходу з кризи і розвитку (Л. Берталанфі, І. Блауберг, М. Моїсеєв, І. Пригожин, Г. Хакен) [2, с. 65-66].

На даний час сформувалося декілька наукових підходів до визначення досліджуваного поняття. у межах структурно-відтворювального підходу економічна безпека розглядається, як стан національної економіки, що дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [3]. Структурно-функціональний підхід визначає економічну безпеку, як стан держави, у якому забезпечено стабільність її існування, належні умови життя громадянам, функціонування та розвиток держави [4]. У межах інституційного підходу економічна безпека – це стан економіки та інститутів, за якого забезпечується гарантований захист

національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. В офіційних документах економічну безпеку визначають, як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [6]. Як економічна категорія економічна безпека відображає певну сукупність відносин (економічних, соціальних, демографічних, екологічних, технологічних, науково-інформаційних) і пов'язаних з ними заходів, що забезпечують здійснення економічного суверенітету, економічне зростання, підвищення добробуту населення в умовах глобальної економічної взаємозалежності. Специфіка економічної безпеки полягає в її здатності відображати ефективність функціонування всіх її структурних елементів і таким чином вчасно виявляти загрози, запобігати нанесенню збитків державі, економічній системі і національним інтересам [7, с. 368].

Ці та інші визначення підкреслюють зв'язок між поняттями «безпека», «стійкість» та «розвиток», що є важливими характеристиками національної економіки як цілісної системи: якщо економіка не розвивається, то вона стає більш вразливою (зменшується рівень безпеки) та менш стійкою. Іншими словами, економічна безпека – це такий стан економіки, що забезпечує її здатність до стійкості (виживання) в умовах внутрішніх ризиків і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важко прогнозованих факторів. Пов'язуючи безпеку зі стійкістю, поняття безпеки можна визначити так: «Безпека – це стан національної економіки, що характеризується стійкістю, «іммунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, що порушують нормальне функціонування суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим зумовлюють підвищену соціальну напругу в суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави» [8].

Глобальний характер взаємозв'язків у економіці обумовлює потребу комплексного аналізу економічної безпеки. Національна економічна безпека є інтегрованим макроекономічним показником соціально-економічного розвитку країни; основою для розробки стратегічної державної політики і заходів з її реалізації; важливою умовою узгодження інтересів різних економічних суб'єктів. Економічна безпека є, по-перше, функцією від вибраного економічного курсу держави; по-друге, може забезпечуватися різними засобами, у т.ч. соціальними та екологічними імперативами розвитку суспільства у конкретний проміжок часу та за певних обставин [9].

Отже, економічна безпека – це складна, багатофакторна та динамічна складова системи управ-

ління державою, що відображає ефективність заходів єдиної державної політики, яка реалізується з огляду на внутрішні та зовнішні загрози та з метою дотримання і реалізації національних інтересів. Рівень економічної безпеки демонструють можливості держави (її економічної системи та інституцій) зберігати стійкість попри зовнішні та внутрішні загрози (економічні, політичні, соціальні, військові, інформаційні, екологічні) та неухильно дотримуватися визначених і узгоджених національних інтересів. До загроз економічній безпеці також можна віднести загрози здоров'ю людей, тероризм, корупцію, незадовільний рівень та якість життя населення, відсутність соціальної стабільності, критично низький рівень соціальної довіри до інститутів, організацій, соціальних груп тощо.

Важливою характеристикою економічної безпеки є сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність, стійкість, здатність до прогресу. Як інструмент національної політики економічна безпека визначає систему критеріїв і показників для оцінки стану економічної системи (гранично допустимих значень показників, за межами яких економіка втрачає здатність до відновлення та розвитку).

З іншого боку, економічна безпека є метою національної політики. Як базис національної економічної системи економічна безпека є умовою, що визначає розвиток економічних відносин; як інструмент реалізації національних економічних інтересів – впливає на весь комплекс економічних відносин: виробництво, розподіл, обмін, споживання матеріальних благ.

Внутрішні чинники, які впливають на стан економічної безпеки держави, включають: 1) структурні, що впливають на пропорційність і збалансованість розвитку економіки за регіонами і галузями (надходження інвестицій, їх структура, ефективна транспортна система, підтримка інноваційного розвитку); 2) фінансові (стабільність банківської системи і фондового ринку, умови надання кредитів, дисципліна взаєморозрахунків підприємств і податкових платежів); 3) правові (наявність правової бази); 4) такі, що характеризують умови виробництва і реалізації продукції та виробничого обслуговування (ціни, умови зберігання і доставки товарів); 5) природні (ступінь забезпеченості країни власними природними ресурсами, умови їх видобутку, транспортування); 6) соціально-економічні (оплата праці, умови праці, рівень освіти); 7) науково-технічного розвитку (рівень розвитку високих технологій, модернізації виробництва, захист прав інтелектуальної власності); 8) організаційно-управлінські (організація виробництва, методи економічного і правового регулювання); 9) техногенні (технічний стан основних виробничих фондів, рівень техногенного ризику, наявність техногенних загроз); 10) чинники використання люд-

ського капіталу (структура зайнятості за видами економічної діяльності, рівень безробіття та кваліфікації робочої сили).

Зовнішні чинники пов'язані із залученням ззовні ресурсів, необхідних для стабільного розвитку. Це особливо актуально для України з огляду на обмежені можливості, обумовлені кризовими явищами в національній економіці. До зовнішніх чинників економічної безпеки відносять 1) національну структуру зовнішньоекономічних зв'язків, участь країни в міжнародних економічних організаціях; 2) привабливість економіки країни для іноземних інвестицій; 3) відкритість економіки; 4) внутрішній і зовнішній борг держави; 5) рівень криміналізації економіки, імідж країни.

Взаємозв'язок і взаємодію зовнішніх та внутрішніх чинників економічної безпеки забезпечує функціонування цілісної економічної системи на всіх її рівнях та в усіх сферах. Оскільки економіці притаманний системний характер зв'язків, зміни одного або декількох чинників зумовлюють зміни в інших, у їхніх взаємозв'язках та економіці в цілому.

На рівень економічної безпеки впливають загальноекономічні показники поточного і середньострокового соціально-економічного розвитку: 1) економічного зростання (динаміка і структура національного продукту і доходу, показники об'ємів і темпів промислового виробництва, структура економіки і динаміка розвитку окремих галузей, капітальні вкладення); 2) природно-ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу країни; 3) динамічність і адаптованість до наявних умов господарювання, а також залежність від зовнішніх чинників (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних чинників, стабільність національної валюти, зовнішня заборгованість); 4) якості життя (ВВП на душу населення, рівень диференціації доходів, забезпеченість матеріальними благами і послугами, працевдатність, стан довкілля).

Заходи щодо забезпечення економічної безпеки включають досягнення 1) економічної незалежності, яка в сучасних умовах означає незалежність держави у формуванні продуктивних сил, техніко-економічних відносин (відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва тощо), відносин власності; 2) стабільності і стійкості національної економіки, що передбачає захист власності в усіх формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької діяльності, боротьба з явищами, що дестабілізують економічну ситуацію (протидія рейдерським захопленням, подолання корупції, обґрунтована зовнішньоекономічна політика); 3) економічного прогресу, що передбачає створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійну модернізацію виробництва, державну підтримку стратегічних галузей, пошук нових напрямів [10].

Ціннісним підґрунтям для формування економічної безпеки у структурі національної безпеки можуть виступати соціоecологічні імперативи розвитку суспільства. Етичні принципи, моральні настанови, цінності, які формують комплекс панівних у суспільстві імперативів, впливають на ефективність використання наявного ресурсного потенціалу, формування відповідного інституційного середовища та, з рештою, на життєдіяльність суспільства. Тому від економічних, соціальних, гуманітарних, екологічних імперативів розвитку залежить ефективність реалізації державної політики. Актуальні імперативи разом з ефективними механізмами та інструментами управління здатні позитивно впливати на рівень економічної безпеки, забезпечувати ефективність економіко-правових відносин.

Слід наголосити на особливому значенні соціоecологічних імперативів для забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку (рис. 1). Форми організації та механізми реалізації економічної безпеки прямо впливають на стан національної економіки та визначають перспективи її розвитку. Економічна система у свою чергу зазнає впливу та впливає на формування соціально-ecологічних імперативів.

У контексті сталого розвитку найважливішими є впровадження та дотримання соціоecологічних імперативів у економічній, соціальній, право-

вій та екологічній сферах. В економічній сфері до таких імперативів віднесено 1) формування суспільного запиту на швидкі та ефективні зміни в економіці з метою її стабілізації та створення умов для прискореного зростання; 2) готовність до впровадження науково-технічних інновацій, переконаність у необхідності інноваційних перетворень як головного чинника сталого розвитку; 3) розуміння всіма верствами населення потреби у докорінних змінах в аграрній політиці; 4) впровадження у суспільну свідомість цінностей чистого довкілля, збереження навколишнього природного середовища, екологічного орієнтованого виробництва, дотримання принципів зеленої економіки.

У соціальній сфері соціоecологічні імперативи включають збереження і зростання інтелектуального потенціалу нації, підвищення цінності освіти та самоосвіти, розробка і впровадження освітніх програм для різних вікових груп, реалізація принципу «освіта впродовж життя»; формування моральних переконань щодо недопущення праці в умовах «тіньової економіки», інформування про правові та економічні наслідки прихованої оплати праці, підвищення суспільної цінності праці, розуміння співвідношення рівня оплати праці з освітнім та професійним рівнем, кваліфікацією і досвідом. Поряд із цим у суспільстві має формуватися переконання, що будь-яка праця має оплачуватися.

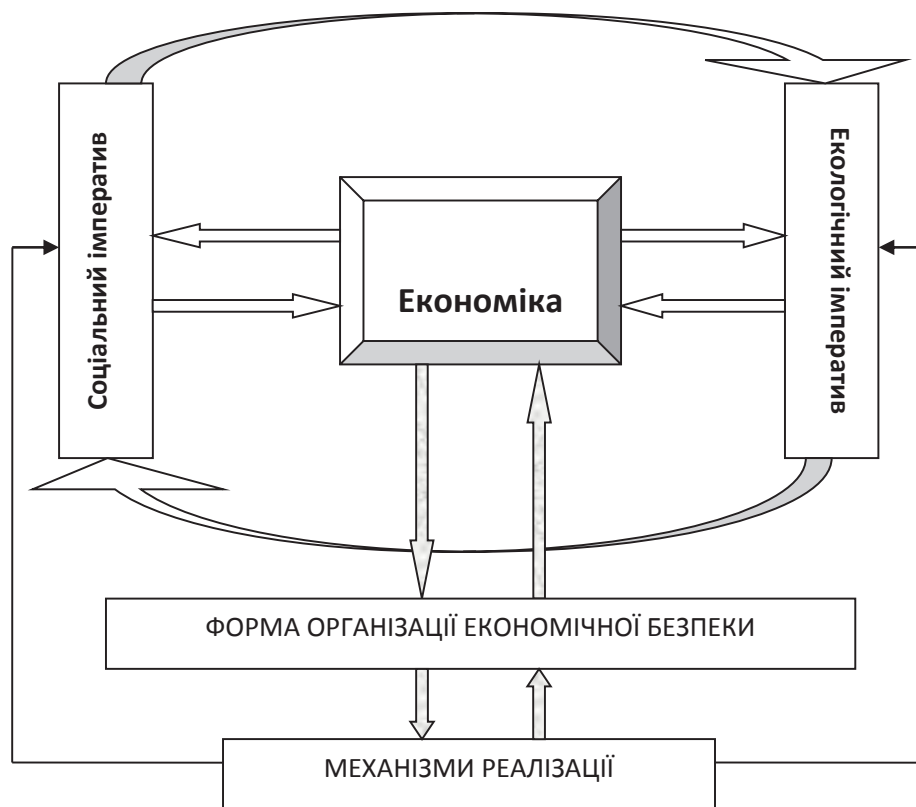

Рис. 1. Взаємодія імперативів з економікою та економічною безпекою

У системі охорони здоров'я необхідне поширення настанов щодо здорового способу життя; у житлово-побутовій сфері – формування навичок створення зручного та якісного життєвого простору.

Правова сфера потребує дотримання, зокрема, таких імперативів: виховання переконання у верховенстві закону; викорінення у суспільній свідомості явищ непотизму (надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей), хабарництва, ухилення від сплати податків, несплати за спожиті послуги, надання неякісних послуг, правопорушень у вигляді забруднення довкілля, річок, лісів, зон відпочинку, використання несанкціонованих сміттєзвалищ; поширення європейських цінностей, захист соціально незахищених та вразливих верств населення (дітей, молоді, жінок, людей похилого віку і т.п.).

В екологічній сфері необхідні поширення екологічної освіти; формування у суспільстві нетерпимості до порушень екологічних прав; заохочення та стимулювання громадськості до отримання інформації та участі у прийнятті рішень, що стосуються довкілля; поширення практики звернення до правосуддя у випадку порушення екологічного законодавства; стимулювання екологічної відповідальності підприємців, соціальних груп та індивідів, а також представників сільських громад, чії рішення здатні забезпечувати збереження територій, біологічного та ландшафтного розмаїття; популяризація наукових результатів у частині сталого природокористування, екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві.

Дослідники виділяють також гуманітарні імперативи економічної безпеки держави – як сукупність вимог щодо людського розвитку і гарантування економічної безпеки людини, а також оптимізації впливу людини чи суспільних груп на економічну систему, недотримання яких зумовить актуалізацію загроз, негативних або катастрофічних наслідків для суспільного розвитку [11, с. 5-6]. На нашу думку, зазначені гуманітарні імперативи економічної безпеки є невід'ємною та органічною складовою соціоекологічного імперативу, обґрунтованого вище.

Висновки з проведеного дослідження. Механізми впливу імперативів на формування державної політики та системи державного управління полягають у їх здатності творити належне ціннісне середовище суспільного розвитку. Ефективність реалізації державної політики також залежить від комплексу та особливостей взаємодії економічних, соціальних, екологічних, гуманітарних імперативів, що панують у суспільстві та сприяють його розвитку. Від етичної обґрунтованості, зрозумілості та переконливості імперативів залежить успішність

їх впровадження у національну політику, частиною якої є політика економічної безпеки.

Соціоекологічні імперативи та економічна безпека взаємно пов'язані у площині складної відкритої системи «населення – навколишнє середовище – економіка». У контексті реформи децентралізації влади в Україні економічна безпека територій набуває особливої ваги для забезпечення національної безпеки. Практичне значення полягає у зростанні ролі місцевих громад в управлінні територіальними ресурсами, держави – у створенні умов для розвитку бізнесу на основі нових удосконалених екологічних та соціальних стандартів, бізнесу – у впровадженні сучасних технологій екологічно орієнтованого виробництва та посиленні соціальної відповідальності. Формування належних соціальних та екологічних імперативів стає актуальним завданням для представників влади різних рівнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мунтіян В. Бюджетна політика як чинник економічної безпеки України / В. І. Мунтіян // Проблеми національної безпеки в процесах державотворення: Збірник праць. – Т. 1. – К. : КВІЦ, 2004. – С. 273-278.
2. Барановський О. Сутність економічної безпеки / О. І. Барановський // Wsprępraca Europejska. – 2015. – № 2 (2). – Р. 59-76.
3. Шлемко В. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
4. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник / Г. Пастернак-Таранушенко ; [за ред. проф. Б. Кравченка] – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
5. Сенчагов В. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие : (Кн. 4) / В. К. Сенчагов ; Ин-т экономики РАН. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
6. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс] / Правові системи НАУ. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>
7. Основи економічної теорії : Підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х.: Право, 2008. – 448 с.
8. Паньков В. Экономическая безопасность / В. Паньков // Интерлик. – 1992. – № 3. – С. 42-56.
9. Старостенко Г. Національна економіка : навч. посібник / Старостенко Г.Г., Онишко С.В., Поснова Т.В. – К. : Ліра-К, 2011. – 432 с.
10. Чечель О. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України / О. М. Чечель // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – №1. – С. 341-351.
11. Дацко О. Гуманітарні імперативи зміцнення економічної безпеки України / О. І. Дацко. – Львів : «Ліга-прес», 2015 р. – 672 с.